

Agreement and Case Systems and Their Roles in Determining the Pashto Language Type (Standard Dialect of Afghanistan)

Mohammad Dabir-Moghaddam*

Enayat Rahman Mayar**

Abstract

In this article, the agreement and case systems of Pashto (the Standard dialect of Afghanistan) were examined with the purpose of determining its typological features. To achieve this goal, a grammatical study of agreement and case systems was performed, and the role of these two systems in determining the type of Pashto language was examined. The Pashto language has both agreement and case systems. According to the agreement and case systems in the non-past tense, Pashto is known as a nominative-accusative language. However, in the past tense, due to the agreement and case systems, it is called ergative -absolutive. Therefore, the Pashto language is neither completely nominative-accusative nor unanimously ergative -absolutive. Languages that have such a feature are called split type. In compound verbs, three types of agreement were introduced, including the agreement of the compound verb with the subject, agreement of the compound verb with the object, and simultaneous agreement of the compound verb with both subject and object. This type of agreement was detected in the future tense, present perfect imperative verbs, as well as interrogative, exclamatory, and vocative verbs in the present perfect tense.

Keywords: Agreement, Case System, Dual Agreement, Pashto, Semi-Ergative.

* The Professor of Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, mdabirmoghaddam@gmail.com

** The Student of PhD, General Linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author), emayar10@gmail.com

Date received: 2022/11/22, Date of acceptance: 2023/03/12

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها در تعیین ردهٔ زبان پشتو (گونهٔ معیار - افغانستان)^۱

محمد دبیرمقدم*

عنایت الرحمن مایار**

چکیده

در این مقاله نظام مطابقه و نظام حالت زبان پشتو (گونهٔ معیار) بررسی شده و هدف آن شناسایی ویژگی‌های رده‌شناختی زبان پشتو است. برای رسیدن به این هدف، به مطالعهٔ دستوری نظام‌های مطابقه و حالت پرداخته شده و نهایتاً نقش این دو نظام در تعیین ردهٔ زبان پشتو بررسی شده است. زبان پشتو هم نظام مطابقه دارد و هم دارای نظام حالت است. باتوجه‌به نظام مطابقه و نظام حالت در زمان غیرگذشتهٔ افعال، ردهٔ زبان پشتو فاعلی - مفعولی توصیف شده، ولی در زمان گذشته، باتوجه‌به نظام مطابقه و نظام حالت، ردهٔ آن کنایی مطلق خوانده شده است. پس ردهٔ زبان پشتو نه یک‌دست فاعلی - مفعولی است و نه یک‌دست کنایی مطلق. زبان‌هایی که چنین ویژگی را دارند به نام زبان‌های نیم‌کنایی / دوگانه یاد می‌شوند. در بخش افعال ترکیبی، سه نوع مطابقه معرفی شده است که شامل مطابقهٔ فعل ترکیبی با فاعل، مطابقهٔ فعل ترکیبی با مفعول، و مطابقهٔ فعل ترکیبی هم‌زمان با فاعل و مفعول می‌شوند. این نوع مطابقه در زمان آینده، در افعال امری زمان حال کامل، در افعال پرسشی، تعجبی، و ندایی زمان حال کامل گزارش شده است.

کلیدواژه‌ها: پشتو، مطابقهٔ دوگانه، نظام حالت، نظام مطابقه، نیم‌کنایی.

* استاد زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، mdabirmoghaddam@gmail.com

** دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران ایران (نویسندهٔ مسئول)، emayar10@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۱

۱. مقدمه

زبان‌های جهان در سطح صرف‌ونحو برای ایجاد روابط دستوری از سازوکارهای گوناگون استفاده می‌کنند که یک بخش آن به نام نظام حالت و نظام مطابقت یاد می‌شود. نظام مطابقت و نظام حالت یکی از سازوکارهای بسیار مهم در رده‌بندی زبان‌های جهان است.

نگارندگان در این تحقیق نظام‌های مطابقت و حالت در زبان پشتو را به بحث و بررسی گرفته‌اند. زبان پشتو در خانواده زبان‌های هندوایرانی مربوط به شاخه ایرانی و دوره نو زبان‌های ایرانی شرقی است که در افغانستان، پاکستان، و هند به آن صحبت می‌شود. زبان پشتو در داخل افغانستان و خارج از افغانستان دارای گویش‌های متعددی است، اما در این پژوهش گویش معیار و مرکزی افغانستان بررسی شده است. برطبق شیوه کاری ما، ابتدا نظام مطابقت را در سطح نحو (جمله) با در نظر داشتن زمان بررسی می‌کنیم و ضمناً بحث رده‌شناختی آن را فراموش نمی‌کنیم که از مباحث وابسته به نظام مطابقت و نظام حالت است. دستورنویسان زبان پشتو، مانند رشتین (۱۳۲۷، ۱۳۴۱، ۱۳۷۰)، لودین (۱۳۵۲)، هاشمی (۱۳۸۳)، زیار (۱۳۸۴)، شیرزاد (۱۳۹۵)، خویشکی (۱۳۹۵)، و الهام (۱۳۴۰)، مطابقت (agreement) را تحت عنوان مطابقت (concord) به بحث گرفته‌اند. به‌باور ایشان، زبان پشتو از نظام مطابقت (مطابقت) قوی برخوردار است که در زمان حال فعل‌های لازم و متعدی با فاعل مطابقت دارند و در زمان گذشته فعل لازم با فاعل و فعل متعدی با مفعول مطابقت می‌کند.

لازم است در این جا به تمایز میان «مطابقت» و «مطابقت» اشاره کنیم. مطابقت و مطابقت هر دو، به لحاظ معنایی، به یک مفهوم اشاره دارند، اما از نگاه دستوری مصداق‌های متفاوت دارند. دبیرمقدم (۱۳۹۳) اصطلاحات مطابقت و مطابقت را دو اصطلاح متفاوت می‌خواند. به‌باور ایشان، دستورنویسان قبلی بین مطابقت و مطابقت تفاوت نمی‌گذاشتند و هر دو را به یک معنی استفاده می‌کردند، اما باید میان مطابقت و مطابقت تمایز گذاشت. مطابقت در حد یک مفهوم کلی بین فعل، فاعل، و مفعول یک جمله وجود دارد که از لحاظ زمان، شخص، جنس، و شمار مبتدا و خبر را با هم هم‌نمایه می‌کنند، اما مطابقت (concord) در بین ساخت‌های کوچک‌تر جمله وجود دارد، مثلاً مطابقت در سطح عبارت‌های صفت و موصوف، عدد و معدود (همان: ۴۵).

دستورنویسان زبان پشتو نیز میان اصطلاحات مطابقت و مطابقت تمایزی قائل نشده‌اند، بلکه همه را به نام مطابقت یاد می‌کنند، اما در این مقاله تمایز ذکر شده در نظر گرفته خواهد شد. پس ما در این بحث مطابقت را به مفهوم مطابقت بین فعل و فاعل یا هم بین فعل و مفعول به کار می‌بریم و مطابقت را برای عبارت‌های کوچک داخل جمله، مانند عبارات توصیفی، اضافی، و عدد.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۵۷

رشتین (۱۳۷۲: ۴۵۰-۴۵۳) مطابقه بین فعل، فاعل، و مفعول را بحث کرده و در تعریف آن می‌گوید که در زمان‌های حال فعل‌های لازم و متعدی با فاعل مطابقه دارند و در زمان گذشته فعل با مفعول مطابقه دارد.

زیار (۱۳۸۴: ۳۰۲) نیز در دستور زبان پشتو (*Pašto pşoya*) دربارهٔ مطابقه بحث کرده و در تعریفی که ایشان برای مطابقه ارائه کرده بین مطابقه و مطابقت تمایز نگذاشته و همه را در قالب اصطلاح مطابقت یاد کرده است، اما عملاً مطابقت (مطابقه) را در دو کلان‌بخش توضیح داده که در بخش اول مطابقت (مطابقه) بین مبتدا و خبر جمله را به بحث گرفته و در بخش دوم مطابقت را بین اجزای کوچک‌تر داخل جمله توضیح داده است، مانند ترکیب اضافی، ترکیب عددی، و ترکیب توصیفی.

پنزل (Penzl)، استاد دانشگاه میشیگان آمریکا در دستور زبان پشتو (۱۳۳۸ ق)، که توسط الهام به زبان پشتو ترجمه شده است، نیز دربارهٔ مطابقه صحبت کرده و مطابقت را در ترکیب‌های اسمی، ترکیب‌های فعلی، موضوع، و محمول از لحاظ جنس و شخص بررسی کرده است (پنزل ۱۳۴۰: ۳۰۲).

شیرزاد (۱۳۹۵: ۱۲۳) در نحو زبان پشتو (*Pašto Nahwa*) مطابقت (مطابقه) را تعریف کرده است و می‌گوید: «یکی از ویژگی‌های مهم زبان پشتو مطابقت بین مبتدا و خبر است که از لحاظ شخص، جنس، و عدد با هم مطابقت دارند».

اما خارج از افغانستان نیز چند تن از زبان‌شناسان معاصر در آثار و تحقیقات علمی خود دربارهٔ نظام مطابقه مباحثی انجام داده‌اند. تگی و روبسن (Tegey and Robson 1996: 181) در دستور مرجع زبان پشتو (*A Reference Grammar of Pashto*)، که از سوی مرکز زبان‌شناسی تطبیقی در سال ۱۹۹۶ در واشنگتن نشر شده، مطابقه را به بحث گرفته، اما از تفاوت میان مطابقه و مطابقت صحبت نکرده، بلکه هردو را زیرعنوان مطابقه (agreement) توضیح داده‌اند. به‌باور ایشان، در فعل لازم و متعدی زمان حال مطابقه بین فعل و فاعل از لحاظ شخص (اول، دوم، و سوم) و شمار (مفرد و جمع) صورت می‌گیرد. در مورد شخص سوم فعل با فاعل از لحاظ جنس (مذکر یا مؤنث) نیز هم‌خوانی دارد. در جملات متعدی زمان گذشته افعال با مفعول جمله از لحاظ شخص (اول، دوم، یا سوم)، شمار (مفرد یا جمع)، و در اشکال سوم‌شخص از لحاظ جنس (مذکر و مؤنث) نیز مطابقه دارند.

دبیرمقدم (۱۳۹۳: ۱۷۲) دربارهٔ مطابقه در زبان پشتو بحث کرده است و مطابقه را در زبان پشتو دوگانه می‌داند. وی از نقش آن در تعیین ردهٔ زبان پشتو صحبت کرده است و می‌گوید که

الگوی مطابقت فعلی زبان پشتو در زمان‌های گذشته همان وضعیتی را دارد که در زبان‌های کنایی دیده می‌شود؛ یعنی فعل لازم با فاعل خود مطابقت می‌کند و فعل متعدی با مفعول صریح خود مطابقت دارد.

ازسویی هم رابرتس (Roberts 2001) دوگانگی را در مطابقت و ساخت کنایی زبان پشتو به بحث گرفته است. وی در بخش اول مقاله صرف اسم و زیرمجموعه‌های اسم را به بحث گرفته و گفته است که اسم‌ها دارای ویژگی‌های جنس (مذکر و مؤنث)، شمار (مفرد و جمع)، و حالت (مستقیم و غیرفاعلی) است. رابرتس در بخش دوم مقاله خود نظام مطابقت در فعل‌های ترکیبی زبان پشتو را به بحث گرفته است. او در این بخش، مطابقت دوگانه (split agreement)، مطابقت در زمان‌های گذشته کامل (past perfective) و گذشته ناقص (past imperfective)، حال کامل (present perfective)، حال ناقص (present imperfective)، آینده، و افعال امری را تشریح کرده است.

با در نظر داشتن پیشینه پژوهشی این موضوع، مبنای اکثریت کارهای انجام شده دستور جامع زبان پشتو است که نویسندگان آن تگی و روبسن‌اند، اما مبنای نظری برای پژوهش حاضر کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی است که با استفاده از آن نظام‌های مطابقت و حالت و نقش آن در تعیین رده زبان پشتو بررسی شده است.

۲. نظام مطابقت در زبان پشتو

زبان پشتو دارای نظام مطابقت قوی است که با در نظر داشتن زمان، جنس، شخص، و شمار بین فعل و فاعل یا هم بین فعل و مفعول صورت می‌گیرد.

قبلاً اشاره کردیم که از این به بعد هماهنگی بین اجزای جمله را مطابقت می‌نامیم و هماهنگی بین اجزای ترکیب و عبارات را مطابقت می‌گوییم. بنابراین، در زبان پشتو مطابقت بین اجزای جمله (فعل با فاعل یا مفعول) وجود دارد؛ یعنی در فعل‌های لازم و متعدی زمان حال شناسه‌های فاعلی به صورت پس‌وند در آخر فعل ظاهر می‌شوند. هم‌چنین، در فعل‌های لازم زمان گذشته باز هم شناسه‌های فاعلی به صورت پس‌وند در آخر فعل ظاهر می‌شوند، اما در فعل متعدی زمان گذشته وضعیت متفاوت است، چون فعل با مفعول مطابقت می‌کند.

اما قبل از این که به بحث مطابقت برسیم، شناسه‌های فاعلی زبان پشتو را معرفی می‌کنیم که به صورت شناسه در آخر فعل ظاهر می‌شوند (جدول ۱).

جدول ۱. شناسه‌های فاعلی در آخر فعل

زمان	حال		گذشته		آینده		امری	
	مفرد	جمع	مفرد	جمع	مفرد	جمع	مفرد	جمع
۱ شخص	əm	u	əm	u	əm	u		
۲	e	əy	e	əy	e	əy	a e	əy
۳ مذکر	i	i	ə	əl	i	i		
۳ مؤنث	i	i	a	le	i	i		

برای رسیدن به هدف اول نظام مطابقه، زبان پشتو را کامل توضیح می‌دهیم. بعد، باتوجه‌به نظام مطابقه و نظام حالت مبحث رده‌شناختی زبان پشتو را نیز بررسی می‌کنیم.

۱.۲ مطابقه از لحاظ زمان

زبان پشتو ترتیب سازه‌ای SOV دارد و سازوکار مطابقه بین اجزای جمله از لحاظ زمان متفاوت است؛ به این معنی که افعال لازم در زمان حال و گذشته و همچنین فعل‌های متعدی در زمان حال با فاعل مطابقه دارند، اما فعل‌های متعدی در زمان گذشته با مفعول مطابقه دارند.

۱.۱.۲ مطابقه در زمان حال

در فعل‌های لازم و متعدی زمان حال، فاعل به‌صورت شناسه فاعلی در آخر فعل ظاهر می‌شود؛ یعنی هم فعل لازم و هم فعل متعدی در زمان حال با فاعل مطابقه دارند. البته، این مطابقه در مورد اول‌شخص و دوم‌شخص از لحاظ شمار صورت می‌گیرد و در مورد شخص سوم از نظر جنس صورت می‌گیرد و مطابقه در شمار وجود ندارد.

۱	za (ضمیر ۱ ش م) من	dz-əm. شناسه ۱ ش م - (فعل) رفتن	«من می‌روم».
۲	munz (ضمیر ۱ ش ج) ما	dz-u. شناسه ۱ ش ج - (فعل) رفتن	«ما می‌رویم».
۳	tə (ضمیر ۲ ش م) تو	dz-e شناسه ۲ ش م - (فعل) رفت	«تو می‌روی».
۴	tase (ضمیر ۲ ش ج) شما	dz-əy شناسه ۲ ش ج - (فعل) رفتن	«شما می‌روید».
۵	day	dz-i شناسه ۳ ش ج - (فعل) رفتن	«او (مرد) می‌رود».

۶	ضمیر ۳ ش م مذ) او da	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن dz-i	«او (زن) می‌رود».
۷	ضمیر ۳ ش م مؤ) او duy	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن dz-i	«آن‌ها (مرد/ زن) می‌روند».
	ضمیر ۳ ش ج) آن‌ها	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن	

مثال‌های ۱ تا ۷ برای فعل لازم در زمان حال است که فعل در مثال‌های ۱ تا ۴ هم از لحاظ شمار و هم از لحاظ شخص با فاعل مطابقت دارد، ولی در مثال‌های ۵ تا ۷ فعل فقط از لحاظ جنس با فاعل مطابقت نشان می‌دهد.

در ذیل، به مثال‌های فعل متعدی در زمان حال توجه کنید. در فعل متعدی زمان حال نیز مطابقت فعل با فاعل است؛ یعنی فعل در صورت‌های اول و دوم شخص (مثال‌های ۸ تا ۱۱) با فاعل از لحاظ شخص و شمار مطابقت می‌کند، اما در سوم شخص (مثال‌های ۱۲ تا ۱۴) از لحاظ شمار با فاعل مطابقت نمی‌کند:

۸	za	kitab	lwəl-əm	«من کتاب می‌خوانم».
	(ضمیر ۱ ش م) من	کتاب	شناسه ۱ ش م - (فعل) خواندن	
۹	munz	kitab	lwəl-u	«ما کتاب می‌خوانیم».
	(ضمیر ۱ ش ج) ما	کتاب	شناسه ۱ ش ج - (فعل) خواندن	
۱۰	tə	kitab	lwəl-e	«تو کتاب می‌خوانی».
	(ضمیر ۲ ش م) تو	کتاب	(شناسه ۲ ش م) - فعل خواندن	
۱۱	tase	kitab	lwəl-əy	«شما کتاب می‌خوانید».
	(ضمیر ۲ ش ج) شما	کتاب	(شناسه ۲ ش ج) - فعل خواندن	
۱۲	day	kitab	lwəl-i	«او (مرد) کتاب می‌خواند».
	(ضمیر ۳ ش م مذ) او	کتاب	(شناسه ۳ ش) - فعل خواندن	
۱۳	da	kitab	lwəl-i	«او (زن) کتاب می‌خواند».
	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او	کتاب	(شناسه ۳ ش) - فعل خواندن	
۱۴	duy	kitab	lwəl-i	«آن‌ها (مرد/ زن) کتاب می‌خوانند».
	(ضمیر ۳ ش ج) آن‌ها	کتاب	(شناسه ۳ ش ج) - فعل خواندن	

از بررسی مثال‌های ۱ تا ۱۴ نتیجه می‌گیریم که در فعل‌های لازم و متعدی زمان حال فعل با فاعل مطابقت می‌کند.

۲.۱.۲ مطابقه در زمان آینده

مطابقه در زمان آینده هم مثل زمان حال است. به همین دلیل است که در اکثر دستورهای زبان پشتو از صورت‌های حال و آینده یک‌جا با نام زمان غیرگذشته یاد شده است. تنها چیزی که در ساختار جملات آینده اضافه می‌شود تک‌واژه /ba/ «خواه» به‌عنوان عنصر اساسی آینده‌ساز است. ادات آینده‌ساز در افعال لازم و متعدی (+ معلوم) بعد از فاعل واقع می‌شود. در مثال‌های ۱۵ تا ۲۱ جملات لازم زمان آینده را داریم که فعل در آن مثل زمان حال با فاعل مطابقه می‌کند:

	za	ba	dz-əm.
۱۵	(ضمیر ۱ ش م) من	(ادات) خواه	شناسه ۱ ش م - (فعل) رفتن «من خواهم رفت».
	munz	ba	dz-u.
۱۶	(ضمیر ۱ ش ج) ما	(ادات) خواه	شناسه ۱ ش ج - (فعل) رفتن «ما خواهیم رفت».
	tə	ba	dz-e
۱۷	(ضمیر ۲ ش م) تو	(ادات) خواه	شناسه ۲ ش م - (فعل) رفتن «تو خواهی رفت».
	tase	ba	dz-əy
۱۸	(ضمیر ۲ ش ج) شما	(ادات) خواه	شناسه ۲ ش ج - (فعل) رفتن «شما خواهید رفت».
	day	ba	dz-i
۱۹	(ضمیر ۳ ش م مذ) او	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن «او (مرد) خواهد رفت».
	da	ba	dz-i
۲۰	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن «او (زن) خواهد رفت».
	duy	ba	dz-i
۲۱	(ضمیر ۳ ش ج) آن‌ها	(ادات) خواه	شناسه ۳ ش - (فعل) رفتن «آن‌ها (مرد/ زن) خواهند رفت».

در مثال‌های ۱۵ تا ۲۱ می‌بینیم که در زمان آینده نیز فعل لازم با فاعل مطابقه دارد. همچنین، برای مطابقه فعل متعدی در زمان آینده، به مثال‌های ۲۲ تا ۲۸ توجه کنید:

۲۲	za	ba	kitab	lwəl-əm	شناسه ۱ ش م - (فعل) خواندن
	(۱ ش م) من	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«من کتاب خواهم خواند».		
۲۳	munz	ba	kitab	lwəl-u	شناسه ۱ ش ج - (فعل) خواندن
	(۱ ش ج) ما	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«ما کتاب خواهیم خواند».		
۲۴	tə	ba	kitab	lwəl-e	شناسه ۲ ش م - (فعل) خواندن
	(۲ ش م) تو	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«تو کتاب خواهی خواند».		
۲۵	tase	ba	kitab	lwəl-əy	۲ ش ج - (فعل) خواندن
	(۲ ش ج) شما	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«شما کتاب خواهید خواند».		
۲۶	day	ba	kitab	lwəl-i	۳ ش - (فعل) خواندن
	(۳ ش م مذ) او	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«او (مرد) کتاب خواهد خواند».		
۲۷	da	ba	kitab	lwəl-i	۳ ش - (فعل) خواندن
	(۳ ش م مؤ) او	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«او (زن) کتاب خواهد خواند».		
۲۸	duy	ba	kitab	lwəl-i	۳ ش ج - (فعل) خواندن
	(۳ ش ج) آن‌ها	آینده‌ساز-خواه	کتاب		
			«آن‌ها (مرد/زن) کتاب خواهند خواند».		

در مثال‌های ۲۲ تا ۲۸ می‌بینیم که فعل متعدی زمان آینده نیز با فاعل مطابقه دارد و این مطابقه نیز در مورد شخص اول و دوم از لحاظ شخص و شمار است، اما در مورد شخص سوم فقط از لحاظ شخص مطابقه بین فعل و فاعل برقرار می‌شود.

تا این‌جا نظام مطابقه را در زمان غیرگذشته بررسی کردیم که از تحلیل آن به چند نتیجه رده‌شناختی می‌رسیم: اولاً این‌که در زمان غیرگذشته فعل لازم و متعدی با فاعل مطابقه دارند؛ یعنی هم فاعل جملات لازم (S: برگرفته از Subject) و هم فاعل جملات متعدی (A: برگرفته شده از Agent) به‌صورت شناسه فاعلی در آخر فعل اضافه می‌شود. زبان‌هایی را که این نوع نظام مطابقه دارند در رده‌شناسی زبان با عنوان زبان‌های رده فاعلی - مفعولی (nominative - accusative) می‌شناسند. نظام مطابقه رده فاعلی - مفعولی آن است که فاعل جمله لازم (S) و فاعل جمله متعدی (A) رفتار یک‌سان داشته باشند؛ یعنی بین S و A انطباق (alignment) برقرار باشد و مفعول (P) از آن دو جدا باشد (دبیرمقدم ۱۳۹۳: ۶۰).

در این‌جا، باید تأکید کرد که زبان پشتو فقط در زمان دارای این ویژگی است و چنین وضعیتی در صورت‌های گذشته فعل دیده نمی‌شود. رده‌شناسی زبان نه‌تنها براساس نظام مطابقه رده‌زبان‌های جهان را تعیین می‌کند، بلکه نظام حالت (case system) را نیز تعیین‌کننده رده‌زبان‌ها می‌داند. نتیجه‌گیری دوم، که از مثال‌های ۱ تا ۲۸ به‌دست می‌آوریم، مربوط به نظام حالت است. در تمامی مثال‌های ارائه‌شده، فاعل جملات لازم و متعدی به‌صورت ضمیر قوی ذکر شده است، که همه در حالت مستقیم یا، به‌عبارت دیگر، در حالت فاعلی قرار دارند، ولی صورت‌های غیرفاعلی نیز دارند که در این‌جا به‌صورت مختصر آن را از مقاله رابرتس (Roberts 2001) نقل می‌کنیم، ولی تفصیل آن را در مطابقه زمان گذشته ارائه خواهیم کرد.

جدول ۲. حالت‌های ضمائر مفرد شخصی در زبان پشتو

ضمائر شخصی مفرد			
شخص	حالت فاعلی (direct case)	حالت مفعولی (accusative case)	حالت غیرفاعلی (oblique case)
۱ ش م	zə	ma	ma
۲ ش م	tə	ta	ta
۳ ش م مذکر	day	day	də
۳ ش م مؤنث	da	də	de
۳ ش م مذکر دور	haʔa	haʔa	haʔə
۳ ش م مؤنث دور	haʔe	haʔe	haʔe

اگر به جدول ۲ توجه شود، ضمائر شخصی در زبان پشتو، باتوجه‌به حالت، سه صورت دارند: حالت فاعلی، حالت مفعولی، و حالت غیرفاعلی. حالت فاعلی درحقیقت همان حالت اصلی و مستقیم است که صورت‌های مفرد و جمع آن در جایگاه فاعل و مفعول زمان غیرگذشته و هم‌چنین در جایگاه مفعول زمان گذشته قرار می‌گیرند (Tegey and Robson 1996: 61-64).

در مثال‌های ۱ تا ۲۸ ضمائری که در جایگاه فاعل دستوری ذکر شده همه حالت مستقیم (حالت فاعلی) دارند؛ یعنی هم فاعل فعل لازم (S) و هم فاعل فعل متعدی (A) در حالت مستقیم (حالت فاعلی) هستند و اسم‌هایی که در جایگاه P قرار دارند مفعول مستقیم‌اند. پس در زمان غیرگذشته می‌بینیم که فاعل فعل لازم (S) و فاعل فعل متعدی (A) هر دو حالت مستقیم (فاعلی) دارند و P حالت مفعولی دارد. رده‌شناسی زبان می‌گوید که اگر زبانی دارای چنین نظام

حالتی بود، رده آن زبان فاعلی - مفعولی (nominative - accusative) است. پس از مبحث نظام مطابقه در زمان غیرگذشته، نتیجه می‌گیریم که زبان پشتو هم براساس نظام حالت و هم براساس نظام مطابقه دارای رده فاعلی - مفعولی است، ولی باید روشن ساخت که فقط در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی - مفعولی است. وقتی به زمان گذشته مراجعه می‌کنیم، هم نظام مطابقه و هم نظام حالت فرق می‌کند. بعد از بررسی نظام مطابقه و نظام حالت در زمان گذشته، توضیح خواهیم داد که وضعیت رده‌شناختی در زمان گذشته چگونه است.

۳.۱.۲ مطابقه در زمان گذشته

در زمان گذشته نیز فعل لازم با فاعل مطابقه دارد که این مطابقه درمورد اول و دوم‌شخص از لحاظ شخص و شمار صورت می‌گیرد، ولی درمورد سوم‌شخص از لحاظ جنس نیز با فاعل مطابقه داریم. مجموعه مثال‌های زیر را نگاه کنید:

۲۹	za	kinast-əm	«من نشستم» شناسه ۱ ش م - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۱ ش م) من		
۳۰	tə	kinast-e	«تو نشستی» شناسه ۲ ش م - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۲ ش م) تو		
۳۱	day	kinast-ə	«او (مرد) نشست» شناسه ۳ ش م مذ - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۳ ش م مذ) او		
۳۲	da	kinast-a	«او (زن) نشست» شناسه ۳ ش م مؤ - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۳ ش م مؤ) او		
۳۳	munz	kinast-u	«ما نشستیم» شناسه ۱ ش ج - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۱ ش ج) ما		
۳۴	tase	kinast-əy	«شما نشستید» شناسه ۲ ش ج - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۲ ش ج) شما		
۳۵	duy	kinast-əl	«آنها (مردان) نشستند» شناسه ۲ ش ج مذ - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۳ ش) آنها		
۳۶	duy	kinast-əle	«آنها (زنان) نشستند» شناسه ۲ ش ج مؤ - (فعل) نشستن
	(ضمیر ۳ ش) آنها		

در مثال‌های ۲۹ تا ۳۶ می‌بینیم که فعل لازم زمان گذشته با فاعل مطابقه دارد و این مطابقه برای اول و دوم‌شخص از لحاظ شخص و شمار است، اما درمورد سوم‌شخص از لحاظ جنس

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۶۵

نیز با فاعل خود مطابقه کرده است. درکنار مطابقه، اگر به فاعل‌های دستوری جملات لازم در زمان گذشته نگاه کنیم، همه در صورت اصلی و مستقیم خود قرار دارند. اما این حالت برای افعال متعدی در زمان گذشته تغییر می‌کند.

حال فعل‌های متعدی زمان گذشته را بررسی می‌کنیم که در آن فعل با عنصر دوم جمله، یعنی با مفعول، مطابقه می‌کند. این مطابقه درمورد اول و دوم‌شخص از لحاظ شخص و شمار صورت می‌گیرد، اما درمورد سوم‌شخص از لحاظ جنس نیز با مفعول مطابقه دارد. مثال‌های ۳۷ تا ۴۰ را بررسی می‌کنیم:

۳۷	ma (۱ ش م) من حالت غیرفاعلی	zmaryan ۳ ش ج مذ - (مفعول) شیرها «من شیرها (+ مذکر) را زدم».	wəwəh-əl. ۳ ش ج مذ - (فعل) زدن
۳۸	ta (۲ ش م) تو حالت غیرفاعلی	zmaryan ۳ ش ج مذ - (مفعول) شیرها «تو شیرها (+ مذکر) را زدی».	wəwəh-əl. ۳ ش ج مذ - (فعل) زدن
۳۹	də (۳ ش م) او حالت غیرفاعلی	zmaryan ۳ ش ج مذ - (مفعول) شیرها «او (مرد) شیرها (+ مذکر) را زد».	wəwəh-əl. ۳ ش ج مذ - (فعل) زدن
۴۰	de (۳ ش م مؤ) او حالت غیرفاعلی	zmaryan ۳ ش ج مذ - (مفعول) شیرها «او (زن) شیرها (+ مذکر) را زد».	wəwəh-əl. ۳ ش ج مذ - (فعل) زدن

در مثال‌های ۳۷ تا ۴۰ می‌بینیم که مفعول (شیرها) به صورت «۳ ش ج مذ» است و فعل‌های جملات ذکرشده نیز در مطابقه با مفعول شناسه‌های «۳ ش ج مذ» را به خود گرفته است؛ یعنی فعل در زمان گذشته با مفعول مطابقه کرده است. اما فاعل جملات ۳۷ تا ۴۰ را می‌بینیم که از یک سو همه مفرد هستند و درمقابل افعال جملات به صورت جمع آمده‌اند؛ یعنی این‌جا مطابقه بین فعل و فاعل وجود ندارد. از سوی دیگر، در فاعل‌های مثال‌های ۳۷ تا ۴۰ از لحاظ شخص تفاوتی وجود دارد؛ یعنی در مثال ۳۷ فاعل آن «۱ ش م»، در مثال ۳۸ فاعل آن «۲ ش م»، در مثال ۳۹ و ۴۰ فاعل آن «۳ ش م» است. پس اگر از لحاظ شخص توجه کنیم، باز هم فعل‌های جملات با فاعل مطابقه ندارد، بلکه با مفعول مطابقه می‌کنند و فاعل از سازوکار مطابقه جدا باقی می‌ماند. پس فعل زمان پشتو در زمان گذشته با مفعول مطابقه می‌کند. دبیرمقدم (۱۳۹۳: ۶۲) این وضعیت مطابقه را مربوط به زبان‌های کنایی مطلق می‌داند که در این صورت مفعول‌ها حالت مطلق و فاعل‌های جملات در زمان گذشته حالت کنایی به خود گرفته‌اند.

بربنیاد نظام حالت فاعل، جملات ۳۷ تا ۴۰ قابل تأمل است، زیرا ضمایر مفرد که در مثال‌های بالا در جایگاه فاعل دستوری قرار دارند در حالت غیرمستقیم (ma, ta, dā, de) قرار دارند. ما در بخش زمان غیرگذشته همین ضمایر مفرد را در جایگاه فاعل دستوری به‌کار برده بودیم که حالت مستقیم (za, ta, day, da) داشتند، اما در زمان گذشته می‌بینیم که ضمایر در حالت مستقیم نیستند، بلکه در حالت غیرمستقیم (حالت غیرفاعلی) قرار دارند. حال برای وضوح بیش‌تر، مفعول جملات ۳۷ تا ۴۰ را در جملات ۴۱ تا ۴۴ به «۳ ش ج مؤ» تبدیل می‌کنیم و دوباره افعال جملات را بررسی می‌کنیم تا مشخص شود که با کدام بخش جمله مطابقت می‌کنند و هم‌زمان فاعل دستوری آن را نگاه می‌کنیم که دارای چه حالتی است:

۴۱	ma (۱ ش م) من حالت غیرفاعلی	zmaryan-e ۳ ش ج مؤ - (مفعول) شیرها «من شیرها (مؤنث) را زدم».	wawahā-le ۳ ش ج مؤ - (فاعل) زدن
۴۲	ta (۲ ش م) تو حالت غیرفاعلی	zmaryan-e ۳ ش ج مؤ - (مفعول) شیرها «تو شیرها (مؤنث) را زدی».	wawahā-le ۳ ش ج مؤ - (فاعل) زدن
۴۳	dā (۳ ش م مذ) او حالت غیرفاعلی	zmaryan-e ۳ ش ج مؤ - (مفعول) شیرها «او (مرد) شیرها (مؤنث) را زد».	wawahā-le ۳ ش ج مؤ - (فاعل) زدن
۴۴	de (۳ ش م مؤ) او حالت غیرفاعلی	zmaryan-e ۳ ش ج مؤ - (مفعول) شیرها «او (زن) شیرها (مؤنث) را زد».	wawahā-le ۳ ش ج مؤ - (فاعل) زدن

در مثال‌های ۴۱ تا ۴۴ می‌بینیم که مفعول به‌صورت «۳ ش ج مؤ» است و فعل‌های جملات نیز شناسه «۳ ش ج مؤ» را گرفته‌اند؛ یعنی فعل جملات ۴۱ تا ۴۴ با مفعول مطابقت می‌کند، اما فاعل جملات بالا باز هم از سازوکار مطابقت بی‌بهره باقی می‌ماند، زیرا از یک سو فاعل جملات به‌صورت مفرد است و در مقابل افعال را می‌بینیم که همه به‌صورت جمع با مفعول مطابقت می‌کنند. از سوی دیگر، فاعل‌های دستوری جملات بالا ویژگی‌های شخص و جنس را نیز نمایش می‌دهند؛ یعنی در مثال ۴۱ فاعل «۱ ش م»، در مثال ۴۲ فاعل «۲ ش م»، در مثال ۴۳ فاعل «۳ ش م مذ»، و در مثال ۴۴ فاعل «۳ ش م مؤ» ثبت شده، در مقابل، فعل فقط با یک ویژگی «۳ ش ج مؤ» ثبت شده و این نمایان‌گر مطابقت فعل با مفعول است، چون مفعول نیز «۳ ش ج مؤ» است. این‌جا هم می‌بینیم که فاعل از سازوکار مطابقت بی‌بهره می‌ماند. پس نتیجه می‌گیریم که فعل متعدی در زمان گذشته با مفعول مطابقت می‌کند و این نوع مطابقت درست

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۶۷

همان صورتی را نشان می‌دهد که در زبان‌های کنایی دیده می‌شود که در آن‌ها مفعول جملات دارای حالت مطلق و فاعل جملات دارای حالت کنایی است. بربنیاد نظام حالت فاعل، جملات بالا در حالت غیرفاعلی (ma, ta, day, da) قرار دارند.

پس، باتوجه به مبحث نظام مطابقه در زمان گذشته، به دو نتیجه رده‌شناختی می‌رسیم: اول این که دریافتیم مطابقه در زمان گذشته با زمان غیرگذشته فرق می‌کند، زیرا در زمان غیرگذشته مطابقه معمولاً بین فعل و فاعل برقرار می‌شود، اما در زمان گذشته مطابقه بین فعل و مفعول برقرار می‌شود. رده‌شناسی زبان این گونه نظام مطابقه را، که بین فعل و مفعول برقرار می‌شود، در رده کنایی مطلق (ergative-absolutive) قرار می‌دهد. پس، باتوجه به نظام مطابقه، زبان پشتو در زمان گذشته در رده کنایی مطلق قرار دارد. به علاوه، نظام مطابقه زبان‌های رده کنایی مطلق بربنیاد نظام حالت (حالت نمایی) نیز تعیین می‌شود. برطبق نظام حالت، اگر فاعل دستوری فعل لازم (S) و مفعول صریح فعل متعدی (P) دارای حالت مستقیم/ مطلق باشند و حالت فاعل فعل متعدی (A) در حالت غیرمستقیم (کنایی) قرار داشته باشد، بربنیاد نظام حالت در رده کنایی مطلق قرار دارند (همان: ۶۶-۶۷).

اگر به مثال‌های ۳۷ تا ۴۴ توجه کنیم، فاعل‌های دستوری آن‌ها، که به صورت ضمیری ارائه شده، همه در حالت غیرمستقیم قرار دارند که حالت مستقیم آن را در زمان غیرگذشته در مثال‌های ۱ تا ۲۸ می‌توانید ببینید. پس از نظام مطابقه و نظام حالت در زمان گذشته به این نتیجه می‌رسیم که زبان پشتو در زمان گذشته هم بربنیاد نظام مطابقه و هم بربنیاد نظام حالت دارای رده کنایی مطلق است.

از مبحث نظام مطابقه و نظام حالت در زمان غیرگذشته به این نتیجه رسیدیم که زبان پشتو دارای رده فاعلی - مفعولی است، ولی در زمان گذشته می‌بینیم که زبان پشتو هم بربنیاد نظام مطابقه و هم بربنیاد نظام حالت دارای رده کنایی مطلق است. در رده‌شناسی زبان این وضعیت زبان را که در زمان غیرگذشته دارای رده فاعلی - مفعولی باشد و در زمان گذشته دارای رده کنایی مطلق باشد به نام زبان‌های نیم‌کنایی / دوگانه (split) می‌شناسیم (همان: ۶۹).

۲.۲ مطابقه در افعال ترکیبی

افعال ترکیبی زبان پشتو نسبت به افعال ساده پیچیده‌ترند، زیرا هر دو بخش فعل ترکیبی می‌توانند با اجزای مختلف یک جمله مطابقه داشته باشند و حتی می‌توانند هم‌زمان با دو بخش مختلف یک جمله مطابقه کنند. کل فعل ترکیبی از دو بخش ساخته شده که عبارت است از:

یک عنصر واژگانی + یک فعل کمکی / فعل اصلی. موضوع این جاست که اولاً این دو بخش چگونه با هم ترکیب می‌شوند؛ ثانیاً چگونه از خود مطابقت نشان می‌دهند. بخش اول این ترکیب (عنصر واژگانی) می‌تواند هم اسم باشد، هم صفت باشد، و هم یک فعل دیگر، اما بخش دوم آن می‌تواند فعل کمکی باشد که افعال کمکی شامل «kedəl, fwəl, kawəl, kɾəl» است (خویشکی ۱۳۹۵: ۱۷۳).

وقتی این دو عنصر فعل ترکیبی کنار هم قرار می‌گیرند، گاهی اوقات یک قاعده واجی در بین آن‌ها عمل می‌کند و بر بنیاد همین قاعده دو صورت متصل و منفصل فعل ترکیبی ساخته می‌شوند. بر طبق این قاعده، اگر عنصر واژگانی فعل مرکب بر یک هم‌خوان انسدادی خاتمه یافته باشد، در این صورت، /k/ اول فعل‌های کمکی (kedəl, kawəl, kɾəl) حذف می‌شود و بقیه فعل کمکی با عنصر واژگانی ترکیب می‌شود و فعل ترکیبی به صورت یک واحد درمی‌آید. به عنوان مثال، «pak+ kezi» به صورت «pakezi» درمی‌آید، یا مثلاً «xpəl+ kezi» به صورت «xpəlezi» تلفظ می‌شود. در مثال‌های ۴۵ تا ۴۷ فعل‌های ترکیبی را مشاهده می‌کنیم که عنصر واژگانی و فعل کمکی یک فعل ترکیبی را تشکیل داده‌اند. این مثال‌ها به صورت جفت ارائه شده‌اند که در هر جفت الف) صورت زیرساختی و ب) صورت روساختی آن را نشان می‌دهد.

۴۵	الف	*zə	taxtə	pak. kaw-əm	۱ ش م - (هم‌کرد) کردن - (صفت) پاک «من تابلو را پاک می‌کنم».
	ب	zə	taxtə	pakawəm	
۴۶	الف	*munz	taxtə	pak. kaw-u	۱ ش ج - (هم‌کرد) کردن - (صفت) پاک «ما تابلو را پاک می‌کنیم».
	ب	munz	taxtə	pakaw-u	
۴۷	الف	*tə	taxtə	pak. kaw-e	۲ ش م - (هم‌کرد) کردن - (صفت) پاک «تو تابلو را پاک می‌کنی».
	ب	tə	taxtə	pakaw-e	

اگر عنصر واژگانی به یک واکه خاتمه یافته باشد، در این صورت، هر دو بخش فعل ترکیبی به شکل منفصل کنار هم قرار می‌گیرند. در این نوع فعل‌های ترکیبی، ما سه نوع مطابقت داریم (محبوب ۱۳۹۸: ۱۴۱-۱۴۳):

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۶۹

۱. این‌که هر دو عنصر کنار هم به‌صورت منفصل قرار بگیرند و شناسه‌های مطابقه به عنصر دومی بپیوندند و عنصر واژگانی از مطابقه آزاد باشد. در این‌صورت، عنصر دوم فعل ترکیبی (هم‌کرد) با فاعل (+ حال) یا مفعول (+ گذشته) مطابقه می‌کند و عنصر اولی از مطابقه آزاد می‌ماند:

	ahmad	xuna	raqa kawa-i
۴۸	احمد	(مفعول) اتاق	۳ ش م - (هم‌کرد) کردن - (صفت) روشن «احمد اتاق را روشن می‌کند».
	zə	malalay	poxla kaw-əm
۴۹	من	(مفعول) ملالی	۱ ش م - (هم‌کرد) کردن - (صفت) آشتی «من با ملالی آشتی می‌کنم».
	tə	malalay	şayesta kaw-e
۵۰	تو	(مفعول) ملالی	۲ ش م - (هم‌کرد) کردن - (صفت) آرایش «تو ملالی را آرایش می‌کنی».
		ض ۲ م - فاعل	

مثال‌های ۵۱ تا ۵۳ مطابقه فعل با مفعول را در زمان گذشته نشان می‌دهد:

	ma	ahmad	poxla kɛ-ə	«من با احمد آشتی کردم».
۵۱	۱ ش م - من	۳ ش م مذ - احمد	۳ ش م مذ - (هم‌کرد) کردن - (صفت) آشتی	فعل ترکیبی
	حالت غیرفاعلی	(مفعول (صریح)		
	ma	malalay	poxla kɛ-a	«من با ملالی آشتی کردم».
۵۲	۱ ش م - ما	۳ ش م مؤ - ملالی	۳ ش م مؤ - (هم‌کرد) کرد - (صفت) آشتی	فعل ترکیبی
	فاعل (غیرفاعلی)	(مفعول (صریح)		
	ma	nazo aw arya	poxla kɛ-e	«من نازو و آریا را آشتی کردم».
۵۳	۱ ش م - ما	ج مؤ - نازو و آریا	ج مؤ - (هم‌کرد) کرد - (صفت) آشتی	فعل ترکیبی
	فاعل (غیرفاعلی)	(مفعول (صریح)		

در مثال‌های بالا می‌بینیم که مفعول به‌صورت «۳ ش م مؤ» است، چون زمان فعل گذشته است، فعل با مفعول همواره به‌صورت «۳ ش م مؤ» مطابقه کرده است. در این‌جا می‌بینیم که شناسه به بخش دوم فعل پیوسته است؛

۲. در نوع دوم فعل‌های ترکیبی شناسه به هر دو بخش فعل ترکیبی افزوده می‌شود.

به‌نظر زیار (۱۳۸۴)، در این نوع از فعل‌های ترکیبی اتصالی قوی بین دو جزء تشکیل‌دهنده وجود ندارد، زیرا هیچ‌یک از عناصر تشکیل‌دهنده فعل ترکیبی تکیه و

نشانه‌های تصریف را از دست نمی‌دهد، بلکه هر دو بخش فعل ترکیبی به صورت جداگانه برای فاعل یا مفعول تصریف می‌شوند.

زیار (۱۳۸۴: ۱۹۵) در ادامه توضیحات خود هفده صورت این نوع فعل‌های ترکیبی را معرفی کرده است که از ترکیب (اسم/ صفت/ اسم فاعلی/ اسم مفعولی/ عدد/ صفت/ قید/ ضمیر + فعل کمکی/ فعل اصلی) ساخته می‌شوند.

باتوجه به توضیحات زیار، سه صورت قابل تصور است: اول این که در زمان گذشته هم عنصر واژگانی و هم عنصر فعلی با مفعول مطابقت کند؛ دوم این که هر دو بخش فعل ترکیبی در زمان حال با فاعل مطابقت کنند؛ سوم این که در زمان حال عنصر واژگانی فعل مرکب با مفعول مطابقت کند، ولی بخش فعلی آن با فاعل مطابقت کند. خویشکی (۱۳۹۵: ۱۸۹) نیز به این موضوع پرداخته و برای همین سه صورت مثال آورده است که ما در این جا برای وضوح بیش تر از آن استفاده کرده ایم. پس اولاً آن دسته از فعل‌های ترکیبی را بررسی می‌کنیم که عناصر تشکیل دهنده آن‌ها به صورت جداگانه با فاعل مطابقت می‌کنند. در مثال‌های زیر فعل‌های ترکیبی لازم در زمان حال (۵۴ تا ۵۶) و زمان گذشته (۵۷ تا ۵۹) نشان داده شده‌اند که هر دو بخش آن با فاعل مطابقت می‌کنند.

۵۴	من (زن) ۱ ش م - فاعل	başal-a kez-əm ۱ ش م - فعل کمکی شدن - م مؤ - (صفت م) بخشیده «من (زن) بخشیده می‌شوم».
۵۵	شما (زن‌ها) ۳ ش ج - فاعل	başal-e kez-ay ۳ ش ج - فعل کمکی شدن - ج مؤ - (صفت م) بخشیده «شما (زنان) بخشیده می‌شوید».
۵۶	آن (زن) ۳ ش م مؤ - فاعل	başal-a kez-e ۳ ش م مؤ - فعل کمکی شدن - م مؤ - (صفت م) بخشیده «آن (زن) بخشیده می‌شود».
۵۷	من (زن) ۱ ش م - فاعل	wə- başal-a fw-əm ۱ ش م - فعل کمکی شدن - م مؤ - (صفت م) بخشیده - ماضی مطلق «من (زن) بخشیده شدم».
۵۸	شما (زن‌ها) ۳ ش ج - فاعل	wə- başal-e fw-ay ۳ ش ج - فعل کمکی شدن - ج مؤ - (صفت م) بخشیده - ماضی مطلق «شما (زنان) بخشیده شدید».
۵۹	da	wə- başal-a fw-a

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۷۱

۳ ش م مؤ - فعل کمکی شدن - م مؤ - (صفت م) بخشیده - ماضی مطلق
 «آن (زن) بخشیده شد».
 ۳ م مؤ - فاعل
 آن (زن)

مثال‌های ۵۴ الی ۵۶ برای فعل ترکیبی در زمان حال است و مثال‌های ۵۷ الی ۵۹ در زمان ماضی مطلق است. در همه مثال‌ها می‌بینیم که عنصر اول فعل ترکیبی (başal) هم از لحاظ شخص و هم از لحاظ عدد برای فاعل تصریف شده، اما در بخش دوم فعل ترکیبی می‌بینیم که شناسه‌های فاعلی به عنصر دوم (keɟ و ʃw) اضافه شده و با فاعل مطابقه کرده است. در نتیجه، می‌توان گفت که هر دو بخش فعل ترکیبی با فاعل مطابقه کرده است، اما در مثال‌های ۶۰ تا ۶۲ می‌بینیم که هر دو بخش فعل ترکیبی با مفعول مطابقه می‌کنند:

۶۰	asad ۳ ش م - اسد فاعل	wradzpaŋ-a م مؤ - روزنامه مفعول	xpar-a kɪ-a م مؤ - (فعل کمکی) کرد - م مؤ - (صفت) نشر فعل ترکیبی	«اسد روزنامه را نشر کرد».
۶۱	asad ۳ ش م - اسد فاعل	wradzpaŋ-e ج مؤ - روزنامه مفعول	xpar-e kɪ-e ج م - (فعل کمکی) کرد - ج مؤ - (صفت) نشر فعل ترکیبی	«اسد روزنامه‌ها را نشر کرد».
۶۲	asad ۳ ش م - اسد فاعل	ketab-una ج مذ - کتاب‌ها مفعول	xpar-a kɪ-əl ج مذ - (فعل کمکی) کرد - ج مذ - (صفت) نشر فعل ترکیبی	«اسد کتاب‌ها را نشر کرد».

در جملات ۶۰ الی ۶۲ نیز معلوم می‌شود که هر دو بخش فعل ترکیبی با مفعول مطابقه دارند. در مثال ۶۰، مفعول (wradzpaŋa)، یعنی روزنامه، یک اسم مفرد و مؤنث است و در مقابل هر دو بخش فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با آن مطابقه دارند. در مثال ۶۱، وقتی مفعول به صورت جمع مؤنث درآمده، هر دو بخش فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با آن مطابقه می‌کنند. هم‌چنین در مثال ۶۲، وقتی مفعول به صورت جمع مذکر ساخته شده هر دو بخش فعل ترکیبی در جمع و تذکیر با آن مطابقه می‌کنند (همان: ۱۸۵)؛

۳. نوع سوم افعال ترکیبی آن است که هر دو بخش افعال ترکیبی هم‌زمان یک بخش با مفعول و یک بخش دیگر آن با فاعل مطابقه داشته باشد. این نوع مطابقه را در سه صورت می‌توانیم ببینیم: ۱. در زمان آینده؛ ۲. در افعال امری زمان حال کامل؛ ۳. در افعال پرسشی زمان حال کامل (Roberts 2001).

از زمان آینده شروع می‌کنیم و در مثال‌های زیر مطابقت دوگانه را نشان می‌دهیم که یک بخش فعل مرکب با مفعول و بخش دیگر آن با فاعل مطابقت دارند:

۶۳	zə	bə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əm	۱ ش م - (هم‌کرد) کردن م مؤ - پختن «من نان خواهم پخت»
		آینده‌ساز	م مؤ - نان		
۶۴	tə	bə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-e	۲ ش م - (هم‌کرد) کردن م مؤ - پختن «تو نان خواهی پخت»
		آینده‌ساز	م مؤ - نان		
۶۵	tase	bə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əy	۲ ش م - (هم‌کرد) کردن م مؤ - پختن «شما نان خواهید پخت»
		آینده‌ساز	م مؤ - نان		

باتوجه به هر سه مثال بالا، می‌بینیم که عناصر اول افعال فعل ترکیبی (pax-a) مفرد مؤنث بوده و مفعول نیز مفرد مؤنث است و با هم از لحاظ جنس مطابقت نشان می‌دهند. اگر به بخش دوم توجه کنیم، افعال کمکی شناسه‌های فاعل را جذب و با فاعل از لحاظ شخص و عدد مطابقت می‌کنند.

حال به افعال امری در زمان حال کامل توجه می‌کنیم. افعال امری فقط برای شخص دوم بوده که مفرد آن با اضافه کردن «a» و جمع آن با اضافه کردن «əy» در آخر افعال کمکی ساخته می‌شوند (رشتین ۱۳۹۸: ۵۴-۵۵).

۶۶	tə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-a!	«تو نان را بپز» ۲ ش م - (هم‌کرد) کردن م مؤ - پختن
		م مؤ - نان		
۶۷	tase	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əy!	«شما نان را بپزید» ۲ ش ج - (هم‌کرد) کردن م مؤ - پختن
		م مؤ - نان		
۶۸	tə	ɖoɖəy	pax-e kɾ-a!	«تو نان (ها) را بپز» ۲ ش م - (هم‌کرد) کردن ج مؤ - پختن
		ج مؤ - نان		
۶۹	tase	ɖoɖəy	pax-e kɾ-əy!	«شما نان (ها) را بپزید» ۲ ش ج - (هم‌کرد) کردن ج مؤ - پختن
		ج مؤ - نان		

در مثال‌های ۶۶ و ۶۷ مفعول مفرد مؤنث است. بخش اول فعل‌های ترکیبی از لحاظ جنس با آن مطابقت دارد. در مثال‌های ۶۸ و ۶۹ مفعول جمع است که بخش اول فعل ترکیبی از لحاظ عدد با آن مطابقت کرده است. همچنین در بخش دوم فعل مرکب از لحاظ شخص با فاعل مطابقت کرده است.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۷۳

در صورت پرسشی، تعجبی، و شرطی زمان حال کامل نیز مطابقه دوگانه است که همهٔ صورت‌ها با جملات امری یک‌سان است و صورت‌های پرسشی و تعجبی فقط با تغییر آهنگ در جمله ساخته می‌شود (زیار ۱۳۸۴: ۱۸۷-۱۸۸).

برای توضیح بیش‌تر، به مثال‌های ۷۰ تا ۷۳ توجه کنید:

۷۰	zə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əm?	«من نان را بپزم؟»
	پش م-من	م مؤ-نان	پش م مؤ-پختن	
۷۱	munz	ɖoɖəy	pax-a kɾ-u?	«ما نان را بپزیم؟»
	پش ج-ما	م مؤ-نان	پش ج م مؤ-پختن	
۷۲	zə	ɖoɖəy	pax-e kɾ-əm?	«من نان (ها) را بپزم؟»
	پش م-من	ج مؤ-نان	پش م ج مؤ-پختن	
۷۳	munz	ɖoɖəy	pax-e kɾ-u?	«ما نان (ها) را بپزیم؟»
	پش ج-ما	ج مؤ-نان	پش ج ج مؤ-پختن	

در مثال‌های بالا، که به‌صورت سؤالی مطرح شده، عنصر اول فعل با مفعول مطابقه دارد و عنصر دوم فعل با فاعل مطابقه می‌کند. زمانی که مفعول مفرد مؤنث است، جزء اول نیز به‌صورت مفرد مؤنث می‌آید و زمانی که مفعول جمع مؤنث است، جزء اول فعل ترکیبی نیز به‌صورت جمع مؤنث ظاهر می‌شود و بین خود مطابقه می‌کند و همواره شناسه‌های فاعلی به عنصر دوم فعل ترکیبی افزوده می‌شود و با فاعل مطابقه می‌کند.

از همین صورت‌های سؤالی می‌توانیم صورت تعجبی را هم بسازیم و فقط آهنگ جمله تغییر می‌کند. در این موارد، باز هم مطابقه دوگانه است، اما در جملات شرطی فقط ادات شرطی (kə) در اول جمله اضافه می‌شود، ولی مطابقه باز هم به‌صورت دوگانه انجام می‌یابد:

۷۴	kə	zə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-əm?	۱ ش م - فعل کردن م مؤ - پختن
	شرط	۱ ش م - من	م مؤ - نان		«اگر من نان را بپزم»
۷۵	kə	tə	ɖoɖəy	pax-a kɾ-e	۲ ش م - فعل کردن م مؤ - پختن
	شرط	۲ ش م - تو	م مؤ - نان		«اگر تو نان را بپزی»
۷۶	kə	munz	ɖoɖəy	pax-a kɾ-u?	۱ ش ج - فعل کردن م مؤ - پختن
	شرط	۱ ش ج - ما	م مؤ - نان		«اگر ما نان را بپزیم»

ka	zə	ɖoɖəy	pax-e kɪ-əm?
شرط	۱ ش م - من	ج مؤ - نان	۱ ش م - فعل کردن ج مؤ - پختن
			«اگر من نان (ها) را بپزم»
ka	munz	ɖoɖəy	pax-e kɪ-u?
شرط	۱ ش ج - ما	ج مؤ - نان	شناسه ۱ ش ج - فعل کردن ج مؤ - پختن
			«اگر ما نان (ها) را بپزیم»

مثال‌های بالا جملات شرطی زمان حال کامل را نشان می‌دهند که در آن عنصر اول فعل ترکیبی از لحاظ جنس و عدد با مفعول مطابقت می‌کند و عنصر دوم نیز از لحاظ جنس و عدد با فاعل مطابقت می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

در این مقاله نظام مطابقت زبان پشتو به تفصیل بررسی شد. از تحلیل مباحث به این نتیجه رسیدیم که اولاً زبان پشتو در زمان غیرگذشته بین فعل و فاعل مطابقت برقرار می‌کند که در اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار مطابقت صورت می‌گیرد و در سوم شخص فقط از لحاظ شخص مطابقت صورت می‌گیرد.

در افعال لازم زمان گذشته نیز دیدیم که بین فعل و فاعل مطابقت وجود دارند، اما در افعال متعدی زمان گذشته بررسی کردیم که مطابقت بین فعل و مفعول برقرار می‌شود که در اول و دوم شخص از لحاظ شخص و شمار مطابقت صورت می‌گیرد، اما در سوم شخص از لحاظ جنس نیز مطابقت صورت می‌گیرد.

علاوه بر نظام مطابقت، مبحث نظام حالت نیز بررسی شد. از مثال‌های ارائه شده در این مورد به این نتیجه رسیدیم که اسم‌ها و ضمائر زبان پشتو ویژگی‌های جنس (مذکر و مؤنث)، شمار (مفرد و جمع)، و حالت (مستقیم و غیرفاعلی) را دارند. در مثال‌های ارائه شده دیدیم که اسم‌های زبان پشتو در جمله‌های زمان غیرگذشته با فعل لازم و متعدی دارای حالت مستقیم/مطلق بوده، ولی در جمله‌های زمان گذشته با فعل متعدی دارای حالت غیرفاعلی/کنایی هستند. پس نتیجه به دست می‌آوریم که زبان پشتو در زمان غیرگذشته با توجه به نظام مطابقت و نظام حالت دارای رده فاعلی - مفعولی است، زیرا، با توجه به نظام مطابقت در زمان غیرگذشته، فعل با فاعل مطابقت می‌کند و بربنیاد نظام حالت اسم‌ها در جایگاه فاعل دستوری دارای حالت مستقیم هستند. پس در زمان حال رده آن فاعلی - مفعولی است، اما فقط در زمان حال. در زمان گذشته دیدیم که فعل متعدی با مفعول مطابقت می‌کند و از سوی دیگر بررسی کردیم که در زمان گذشته اسم‌ها در جایگاه فاعل دستوری دارای حالت غیرمستقیم (غیرفاعلی/کنایی) هستند.

نظام‌های مطابقه و حالت و نقش آن‌ها ... (محمد دبیرمقدم و عنایت‌الرحمن مایار) ۷۵

پس باتوجه‌به نظام مطابقه و نظام حالت، نتیجه می‌گیریم که زبان پشتو در زمان گذشته دارای رده‌کنایی مطلق است. پس دریافتیم که زبان پشتو در زمان غیرگذشته دارای رده‌فاعلی - مفعولی است، ولی در زمان گذشته رده‌آن کنایی مطلق است؛ یعنی نیم‌فاعلی - مفعولی و نیم دیگر کنایی مطلق است. زبان‌هایی که در زمان غیرگذشته دارای رده‌فاعلی - مفعولی باشند و در زمان گذشته دارای رده‌کنایی مطلق باشند با نام زبان‌های دوگانه/ نیم‌کنایی یاد می‌شوند. پس به‌عنوان نتیجه نهایی می‌توان گفت که زبان پشتو باتوجه‌به نظام مطابقه و نظام حالت دارای رده‌دوگانه/ نیم‌کنایی است.

پی‌نوشت

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره) است.

کتاب‌نامه

- پنزل، هربرت (۱۳۴۰)، *پشتو گرامر*، ترجمه محمدالرحیم الهام، کابل: دانش.
- خویشکی، محمدصابر (۱۳۹۵)، *پشتو معاصر گرامر*، کابل: جهان دانش.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۳)، *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی*، تهران: سمت.
- رشتین، صدیق‌الله (۱۳۲۷)، *اشتقاق و ترکیب در زبان پشتو*، جلال‌آباد: گودر.
- رشتین، صدیق‌الله (۱۳۷۲)، *پشتو گرامر*، ترجمه سیدمحمی‌الدین هاشمی، پشاور: یونیورسیتی بک ایجنسی.
- رشتین، صدیق‌الله (۱۳۹۸)، *ژبشودنه*، جلال‌آباد: مومند.
- زیار، مجاور احمد (۱۳۸۴)، *پشتو پشویه*، کابل: دانش.
- شیرزاد، محمدآقا (۱۳۹۵)، *پشتو نحو*، جلال‌آباد: میهن.
- محبوب، محبوب‌شاه (۱۳۹۸)، *پشتو ژبدود*، جلال‌آباد: مومند.

Dabir-Moghaddam, M. (2014), *Typology of Iranian Languages*, Tehran: Samt [in Persian].

Khwishkay, M. (2016), *Pashto Contemporary Grammar*, Kabul: Jahan Danish [in Persian].

Mahbob, M. (2019), *Pashto Grammar*, Jalal Abad: Momand [in Persian].

Penzl, H. (2021), *Grammar of Pashto*, M. R. Elham (trans.), Kabul: Danish [in Persian].

Reshten, S. (1948), *Pashto Grammar*, Pakistan-Peshawar: University Book Agency [in Persian].

Reshten, S. (1993), *Pashto Grammar Frist Part*, Kabul: Pashto Tolana [in Persian].

Reshten, S. (2019), *Žabšodana (Grammar)*, Jalal Abad: Momand [in Persian].

Reshten, S. (2015), *Pashto Derivation and Compound*, Jalal Abad: Gudar [in Persian].

- Roberts, T. (2001), *Split-Agreement and Ergativity in Pashto*, Canada: York University.
- Shaghaghi, V. (2020), *Morphological Theory's Course Notes* (unpublished) [in Persian].
- Shirzad, M. (2016), *Pashto Syntax*, Jalal Abad: Mayhan [in Persian].
- Tegey, H. and B. Robson (1996), *A Reference Grammar of Pashto*, Washington D.C: Center for Applied Linguistics.
- Zyar, M. (2005), *Pashto Grammar*, Kabul: Danish [in Persian].